

А.І. Яковлева, студ., І курс, гр. КІ-2, ФІКТ
Науковий керівник – к.і.н, доц. Ю.С. Кондратюк
Житомирський державний технологічний університет

ЖИТОМИРЩИНА В РОКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ ПІД ПРОВОДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

В XV ст. на широких степових територіях південної і центральної частини нинішньої України, за дніпровими порогами на просторах Дикого поля формується козацька спільнота. З'явившись за умов відсутності власної державності, соціального гноблення, національних та релігійних утисків, козацтво перетворилось на особливий суспільний стан з певними правами, своїми державними інститутами та звичаями аж до кінця XVIII ст.

Житомирщина, географічно віддалена від основних місць формування козацтва і не перебувала у самому вирі знаменних подій і процесів, пов'язаних з ним. Однак наш край, експлуатований численною польською шляхтою, був постійною ареною боротьби проти утисків українського населення. Житомирщина, займаючи прикордонне положення між Річчю Посполитою і Наддніпрянською Україною, була свідком сутичок супротивників, їх маневрів та військових планів.

Населення краю, сповнене ненавистю до існуючих порядків завжди підтримувало козацтво у його прагненні до соціальної справедливості. Також землі сучасної Житомирщини долучились до процесів розбудови держави Б.Хмельницького, переймали козацький устрій і звичаї, дали численних козацьких воїнів, серед яких були і видатні полководці, і гетьмани.

Визвольна війна українського народу під проводом гетьмана Б.Хмельницького проти шляхетської Польщі 1648-1654 рр. стала відповіддю на посилення соціального, національного, релігійного гніту. Відразу після початку війни бойові дії поширилися і на територію сучасної Житомирщини.

Влітку 1648 р. під впливом перемог козацького війська спалахнули повстання в Житомирі, Любарі, Малині, Олевську, Коростишеві, Брусилові, околицях Бердичева. Особливо активно піднялись на боротьбу народні маси, коли ополячений князь Їсеремя (Ярема) Вишневецький разом із каральним загоном, тікаючи із Лівобережної України, через Овруч пішов до Житомира. Цей похід супроводжувався насильством над мешканцями міст і сіл, тому повстанці поліського краю запалили ліси і змусили військо пана втікати з нашої території через болотисту місцевість. Шлях польського загону далі пролягав через Котельню, Вчорайше, Бердичів, Чуднів, Чорторию на Брацлавщину.

Одержавши повідомлення про діяння Вишневецького, Б.Хмельницький наприкінці червня 1648 р. наказав своєму соратникові полковнику Максиму Кривоносові негайно виступити проти князя. Він переслідував князя, йдучи через П'ятку, Чуднів, Чорторию. Вишневецький направився на Бердичів, Кривоніс наздогнав його, але шляхтичі перебралися через річку Случ. Бої також пройшли в районі в с. Краснопіль і с. Мала Волиця (тепер Чуднівський район). Внаслідок боїв 26-26 липня під Староконстантиновим козаки змусили ворога відступити.

Перемога повстанців мала великий вплив на народні маси Житомирщини. Селяни й міщани, як тільки полки Кривоноса наближались до їх населених пунктів, створювали повстанські загони і приєднувались до них. Так, під стінами Житомирського замку разом з козаками билися житомиряни.

Коли в червні 1648 р. біля Коростишева з'явилися селянсько-козацькі загони, то жителі міста на чолі з війтом і бургомістром перейшли на бік повстанців і з них було сформовано козацький загін. Загалом полки М.Кривоноса звільнили від польської шляхти Бердичів, Баранівку, Романів, Чуднів, Пятку.

Отже, в кінці червня – на початку липня була визволена від шляхти вся територія сучасної Житомирщини. З Житомирщини в «польські» краї втекли шляхтичі Стрибиль, Вишнепольський, Волянський, а Олександра Немирича селяни взагалі вбили. В містечках Паволоч і Котельня було сформовано селянсько-козацький загін, який очолив Іван Кучевич. Зв'язельський міщанин М.Тиша організував полк з місцевих мешканців й здійснив похід на Луцьк. Козацький полк в Овручі у 1648 р. очолив полковник Ілля Голота, сподвижник Б.Хмельницького. Цей полк вигнав польську шляхту з міста. Було знищено усі актові книги із записами повинностей і боргів міщан та селян. А дещо пізніше, весною 1649 р., полк наніс нищівну поразку литовській армії Януша Радзивілла.

Слід зазначити, що на звільненій території було ліквідоване панське землеволодіння, фільварково-панщинну систему господарювання, кріпацтво й почалося утвердження господарства козацького фермерського типу, оскільки більшість селян вважала себе козаками. Багато селянських родин пішло на «вільні землі» й там почало господарювати. Про це свідчить той факт, що більше сотні сіл Житомирщини були засновані, чи вперше зафіксовані в історичних документах в середині та другій половині 18 ст.

Водночас відбувався інтенсивний процес формування козацьких полків, яких на зразок поділу в Запорізькій Січі в Україні нараховувалось 35, а полки в свою чергу ділились на сотні. На території

сучасної Житомирщини нараховувалось 5 полків: Зв'ягельський на чолі з полковником І.Тиша, Паволоцький – полковник І.Попович, Овруцький – полковник І.Голота, Любартівський (центр -Любар), Миропільський (центр у Мирополі, тепер селище у Романівському районі). Деякі дослідники називають ще й Житомирський полк.

Створені військові підрозділи брали активну участь у подальших воєнних діях. Наприклад, зв'ягельський полк влітку 1648 р. взяв місто Клевань. Повстанці погромили замок, майно шляхтича Ольшанського. Після Зборівського договору Зв'ягельський полк був розпущений, проте Іван Тиша залишався в рядах повстанців і був сотником під час героїчної оборони м. Красного (лютий 1651 р.). Потрапивши до рук ворога, він загинув на шибениці. А Овруцький полк пішов у Білорусь й брав активну участь у боях під Загайцями. Інші полки вкрили себе славою в боях під Пилявцями, Зборовом, Берестечком, Батогом.

Вступивши в листопаді 1648 р. в переговори з польським королем під Замостям, Б.Хмельницький зняв облогу цієї фортеці і через Дубно, Бердичів, Паволоч повів армію із Західної України на Подніпров'я. В серпні 1648 р. гетьман стояв табором під Янушполем (тепер село Іванопіль Чуднівського району). В ході бойових дій наступила перерва, але вона не була тривалою. Західні райони нашого краю практично стали прикордонною смугою, що розділяла польські та українські війська. Б. Хмельницький багато зробив для їх зміцнення. В березні 1649 р. він послав сюди два полки чисельністю 10 тис козаків, які розмістилися на правому березі ріки Случ.

Визвольна війна йшла з перемінним успіхом. Кілька разів за ці роки територія сучасної Житомирщини знову потрапляла під владу польської шляхти, яка не хотіла миритися з втратою маєностей. В травні 1649 р. польські загони напали на Зв'ягель і оволоділи ним. Населення було винищене, а саме місто спалене. Шляхта захопила також і інші населені пункти західних районів нашого краю. Проте наприкінці травня 1649 р. Б.Хмельницький з військом підійшов до Бердичева, вигнав шляхту і відновив тут козацький устрій. У цей же період козацький загін напав на Коростень та зруйнував укріплене місто.

Після Зборівської битви було укладено мир з Річчю Посполитою. Хмельницький змушений був піти на зменшення території козацької України. Кордон між польським і українським військом, так звана «козацька лінія», проходив по річці Случ, західніше Коростишева, Овруча, Паволочі, Вінниці. Також було зліквідовано частину правобережних полків, у тому числі Зв'ягельський, Овруцький, Любартівський, Миропільський. На іншу, польську, частину поверталися великі землевласники Немиричі, Воронячі, Залеські та інші разом із своїми військовими загонами, які «охороняли панство і приборкували селянську сваволю». Шляхта намагалася відновити експлуатацію в таких самих формах, як це було до початку Визвольної війни. Звичайно, покозачене селянство, яке не хотіло відмовлятися від козацьких вольностей, негативно зустріло такі дії. Найбільш поширеною формою протесту селян в цей час стало переселення. Селяни Левкова (нині Житомирський район), наприклад, покинули свої господарства і переселилися на Лівобережжя, залишивши заселеними лише 47 дворів.

Надзвичайно ускладнила ситуацію в Україні поразка козаків під Берестечком в червні-липні 1651р. Кримський хан, захопивши в полон Хмельницького, відступав через наш край. Коли про це стало відомо, то місцеве козацтво згуртувалось і розгромило під Паволоччю та Чудновом 10-тисячну орду і 2 липня 1651 р. під Любаром Хмельницький був звільнений. Тут же гетьман зробив перші кроки по організації оборони України від наступаючих польських військ і відновленню армії. З Паволочі було розіслано універсали з розпорядженням козакам збиратися на козацьку раду.

Проте польське військо чисельністю понад 50 тис. стало просуватись на схід і вступило на територію нашого краю. Вперше підрозділам коронного війська довелося зустрітись з опором у Любарі. Основні козацькі сили відійшли від міста, проте кілька сотень закрились в замку. Коли після пропозиції скласти зброю, в замок вдерлися польські жовніри, то почалися масові вбивства. Залишки козаків чинили героїчний опір і сам Ярема Вишневецький змушений був визнати, що «жоден не дався взяти себе живим».

Коли весною 1652 р. козацьке військо під Батогом розгромило польську армію, на Житомирщині знову були поновлені козацькі порядки. Та в 1653 р. 10–тисячна польська армія під командуванням воеводи Чарнецького пройшла нашими землями, зайняла Коростишів, Чуднів і повторила переслідування місцевого населення.

В 1654 р.Б.Хмельницький заключив військово-політичний союз з Московською державою. Події в Україні набували нового характеру, відбувались зміни в ході війни, розвитку повстанського козацького руху, що значною мірою відбилась й на житті нашого краю.

Отже, часи Національно-визвольної війни на Житомирщині відбивали загальні тенденції та закономірності розвитку українських земель в той час. А сама ця епоха стала визначальною, адже на весь голос було заявлено, що український народ здатний боротися за свою державність і незалежність.